

Психологія

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 4(27)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2010

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Подолька А. М., д-р юрид. наук — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Піла В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., д-р юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Курко М. Н., канд. юрид. наук, доц., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подолька А. М., д-р юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 9 від 27 жовтня 2010 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подолька (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 4(27). — К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. — 212 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2010
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	5	Медвідь Я. Ф. <i>Страховання в Україні: поняття і види класифікації</i>	77
Арнаутов П. І. <i>Характер взаємодії держави і права як критерій визначення правової державності</i>	5	Сорокіна Н. Є. <i>Інвестиційна діяльність: проблеми та шляхи її активізації</i>	83
Дікарев О. І., Нгуєнг Куїнь Май <i>Енергетична безпека як регіональноутворюючий фактор: міжнародно-правові та політичні аспекти транзиту паливно-енергетичних ресурсів та користування транскордонними родовищами</i>	9	Янковска Ягода <i>Сутність партнерських відносин для перспектив розвитку туристичної галузі Республіки Македонія</i>	88
Гольцов А. Г. <i>Сучасна геополітика як наука</i>	18	Медвідь Я. Ф., Колюшко Ю. С. <i>Концесія як механізм розвитку економіки держави</i>	95
Василенко І. М. <i>Теоретичні основи становлення місцевого самоврядування в українському суспільстві і державі</i>	24	Захожай К. В., Паславський О. В. <i>Аналіз системи нарахування заробітної плати на мікрорівні</i>	101
Навроцький В. Б. <i>Особливості миротворчої діяльності НАТО</i>	30	Газанфаров Ельчин Муслим <i>Моральные риски в банковской деятельности</i>	107
Логвиненко С. В. <i>Геополітичні протиріччя у сучасному світі та проблеми формування нових геополітичних утворень</i>	36	ЮРИДИЧНІ НАУКИ	114
Сітуха С. Д. <i>Регіоналізм як фактор державного будівництва в Україні</i>	41	Арнаутов П. І. <i>Принцип законності у контексті постановня правової державності: питання теорії</i>	114
Шконда В. В., Кальянов А. В. <i>Особливості використання методів кваліметрії в сучасних наукових дослідженнях</i>	45	Дубович Д. Б. <i>Способи підроблення документів у структурі механізму злочинних технологій збагачення</i>	119
Цепенда І. Є. <i>Натовські стандарти для країн-кандидатів у період першого розширення Альянсу</i>	49	Зарудний Є. О. <i>Щодо концепції презумпції вини (на матеріалі конституційного звернення Верховного суду України)</i>	124
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	54	Кирієнко С. С. <i>Роль адміністративного судочинства у формуванні правосвідомості громадян</i>	127
Захожай В. Б., Грищенко Е. М. <i>Якість обслуговування покупців як підсистема маркетингового ризику</i>	54	Ляшенко Л. Л. <i>Форми і методи адміністративного нагляду</i>	132
Юсеф Н. Н. <i>Торговельно-економічні відносини України з країнами Близького Сходу (Саудівська Аравія, Іран, Єгипет)</i>	62	Солонина В. Ф. <i>Аналіз поняття права на захист у сучасній науці цивільного права</i>	136
Жанкевіч Л. В. <i>Роль господарського контролю та його місце в системі фінансового контролю</i>	72	Шашкова-Журавель І. О., Журавель М. І. <i>Характеристика міжнародно-правової системи протидії дискримінації осіб похилого віку в трудових відносинах</i>	141

Гулич Н. М. Відповідальність за злочини у фінансово-кредитній сфері держави та боротьба з організованою злочинністю у цій сфері	145	Денисенко Д. Є. Порівняльний аналіз законодавства по регулюванню арбітражного процесу в Україні та Чеській Республіці	173
Івашира М. А. Роль та значення інституту мораторію в банкрутстві суб'єктів господарювання та його поширення при виконанні податкових зобов'язань, штрафних санкцій, а також нарахувань на ці податкові зобов'язання	151	Медвідь Ф. М., Юхимчук М. В. Інноваційна діяльність в Україні: політико-правові аспекти	178
Кічук А. С. Правові аспекти використання можливостей засобів масової інформації при розслідуванні злочинів	155	Александров Ю. В. Проблеми подальшої гуманізації кримінально- виконавчого законодавства України	185
Косаренко В. О. Проблеми регулювання захисту прав споживачів в Україні	158	ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	189
Лебідь Ю. В. До проблеми уніфікації господарського та цивільного законодавства щодо господарсько- та цивільно-правової відповідальності	164	Онищук Л. А. Експериментальна перевірка педагогічних засад децентралізації управління професійно- технічною (професійною) освітою і навчанням	189
Харенко А. А. Поняття та особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх: теоретико-правові питання	168	Гринько О. В. Про необхідність діагностики здібностей студентів до вивчення англійської мови	195
		Смирнова Т. К. Ефективність гештальттерапевтичного тренінгу в подоланні професійної дезадаптації психологів-початківців	198
		Терлецька Н. В. Внутрішня картина хвороби і якість життя хворих із психогенними депресіями невротичного рівня.....	205

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАСАД ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЮ (ПРОФЕСІЙНОЮ) ОСВІТОЮ І НАВЧАННЯМ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 4(27), с. 189–194

Висвітлено результати експериментальної перевірки педагогічних засад децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням.

Соціально-економічна та демографічна ситуація, яка склалася в регіонах України за роки незалежності, свідчить, що сподівання на успішну децентралізацію управління професійною освітою і навчанням у найближчі роки є безпідставними. У контексті заявленого слід проаналізувати проблеми, що вказують на об'єктивно існуючу невідповідність між реальним і бажаним станами системи професійної освіти і навчання, вимагають пошуку та обґрунтування найдодільніших способів переходу від фактичного до наміченого, більш ефективного її стану. Це такі, як: децентралізація та регіоналізація освітньої політики; законодавче регулювання діяльності професійної освіти і навчання; розвиток потенціалу та ресурсів децентралізації управління й менеджменту; падіння престижу робітничих професій; формування соціальної політики у сфері зайнятості; децентралізація підготовки виробничого персоналу та її соціально-педагогічна сутність; кооперація навчальних закладів і виробництва; створення диференційованих систем навчання щодо забезпечення загальної та професійної підготовки; створення науково обґрунтованої типології навчальних закладів; недосконалість системи професійних кваліфікацій і профілів (у частині забезпечення їх прозорості за допомогою уніфікованих додатків до дипломів, свідочтв про навчання за кордоном; розроблення механізму взаємного визнання професійної компетенції та кваліфікацій; створення єдиної системи перенесення кредитних одиниць професійної освіти шляхом розроблення загальних принципів сертифікації, визнання неформального та спонтанного навчання); розроблення змісту професійного

навчання відповідно до виробничо-технологічної спеціалізації регіонів і розвинених у них галузей економіки; наступність усіх видів навчання й освітніх послуг в умовах неперервної освіти; усупільнення навчальних закладів (зміцнення зв'язків із суспільством і соціальними партнерами, підвищення їх автономії); формування регіонального освітнього середовища; регіональна стратегія соціального партнерства.

Щоб експериментально перевірити педагогічні засади децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням, потрібно конкретизувати такі *завдання*:

1. Узагальнити результати дослідження.

2. На основі аналізу отриманих емпіричних даних сформулювати теоретичні висновки.

У роботі педагогічні засади розглядаються як система взаємозалежних і взаємозумовлених концептуальних положень, організаційно-методичних принципів, закономірностей, чинників та інваріантних умов, що забезпечать дієвість та адекватність моделі системи управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням; до *педагогічних засад* віднесено: концептуальні положення, що відображають задум дослідження, визначають його етапи та напрями; організаційно-методичні принципи, закономірності та чинники децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням; організаційно-педагогічні умови децентралізації управління професійно-технічною освітою в Україні; опис змісту та структури функціональної діяльності суб'єктів управління професійно-технічними навчальними закладами; культурологічна складова управлінської

діяльності керівника професійно-технічного навчального закладу; опис параметрів і показників ефективного управління закладами професійно-технічної (професійної) освіти і навчання в умовах його децентралізації; експертні висновки, їх використання (*примітка: педагогічні засади є теоретичним підґрунтям децентралізованого управління. Розроблення на їх основі моделі системи управління професійно-технічною освітою в умовах його децентралізації сприятиме вдосконаленню управлінської діяльності директорів професійно-технічних навчальних закладів. Зміст педагогічних засад об'єктивно відображає умови, за яких децентралізоване управління буде ефективним*).

Знання педагогічних засад децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням дасть можливість суб'єктам управління здійснити структурно-функціональний аналіз змісту діяльності регіональних органів управління освітою; забезпечити пошук оптимальних співвідношень між централізацією і децентралізацією, між національними цілями та регіональними інтересами; визначити зміст напрямів координаційної роботи регіональних органів управління професійною освітою та професійно-технічними навчальними закладами; узагальнювати наявний досвід і виявляти теоретичні проблеми регіонального управління професійною освітою та професійно-технічними навчальними закладами; розробляти методики інформаційно-аналітичного забезпечення підготовки управлінських рішень у системі управління освітою на основі використання електронно-обчислювальної техніки.

Експериментальна перевірка педагогічних засад децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням сприяла виявленню причин, що ускладнюють розв'язання таких проблем, як: відсутність дієвої законодавчої бази та нормативних документів, що регулюють сталий розвиток системи професійної освіти і навчання відповідно до демократичних цінностей, реальних потреб ринку праці, науково-технічних досягнень, ефективного запровадження економічних механізмів її функціонування; розбіжності між державними і регіональними повноваженнями в системі підготовки кваліфікованих робітників, що не зводяться лише до ідеї децентралізації системи управління, а детермінуються суперечностями виробничо-технологічної спеціалізації регіонів і розвинених у них галузей економіки; недосконалість процедури ліцензування освітньої діяльності професій-

но-технічних навчальних закладів, підприємств, організацій і установ, що здійснюють підготовку робітничих кадрів на виробництві; фінансування освітньої галузі за залишковим принципом; формальна участь суб'єктів господарювання у процесі розв'язання проблем професійної освіти і навчання; нераціональне використання державного бюджету у частині витрат на навчання неконкурентних робітників.

Крім того, експериментальна перевірка педагогічних засад децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням сприяє визначенню шляхів розв'язання зазначених проблем і спрямуванню професійної освіти і навчання на сталий розвиток, що базується на стандартах діючої в Європейському Союзі демократії, соціально зорієнтованого господарства, і потребує: законодавчого регулювання діяльності системи професійної освіти і навчання; вдосконалення організаційних форм управління; вдосконалення процедури надання освітніх послуг з урахуванням тенденцій формування вітчизняного ринку праці та світового досвіду: управління якістю освіти; персоналом; фінансування та матеріально-технічне забезпечення професійної освіти і навчання; інформаційно-аналітичне забезпечення професійної освіти і навчання; поглиблення міжнародного співробітництва; фінансування та матеріально-технічне забезпечення професійної освіти і навчання; інформаційно-аналітичне забезпечення професійної освіти і навчання; поглиблення міжнародного співробітництва.

На початковому етапі формувального експерименту науковцями лабораторії управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням ІІТО НАПН здійснено системно-діагностичний і ситуативно-чинниковий аналіз розвитку системи управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням (за результатами аналізу уточнено поняття "регіональне управління освітою"; виявлено об'єктивні передумови розвитку регіонального управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчання та виокремлено основні його завдання; визначено складові компетенції регіональних органів управління); сформульовано теоретичні висновки за результатами дослідження (Л. А. Онищук); у процесі опрацювання емпіричних даних щодо діяльності професійно-технічних навчальних закладів в умовах децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням з'ясовано, що успішна реалі-

зачія цього процесу зумовлюється і залежить від забезпечення його нормативно-правових умов (С. Б. Капран) та організаційно-педагогічних умов (С. О. Нікітчина), зокрема від: а) розроблення концепції професійно-технічної (професійної) освіти і навчання; б) розроблення програми регіонального розвитку професійно-технічної (професійної) освіти і навчання; в) теоретичного обґрунтування концептуальних підходів до розподілу повноважень органів освіти і науки на загальнодержавному та регіональному рівнях (О. І. Щербак); г) розроблення уніфікованих навчальних планів і програм; д) формування державної політики у сфері зайнятості населення певного регіону, з метою зниження соціальної напруги в умовах регіоналізації професійно-технічної (професійної) освіти і навчання; виявлено об'єктивні та суб'єктивні чинники впливу на ефективність управління професійно-технічними навчальними закладами (Л. М. Петренко), які є теоретичним підґрунтям для розроблення концептуальних засад децентралізації управління професійно-технічною освітою в умовах сучасного ринку праці (Є. В. Кулик). Ними є: а) оцінювання сучасного стану соціально-економічної ситуації у регіоні та потреб щодо забезпечення кваліфікованими кадрами виробничої та обслуговуючої сфер; б) стан системи управління професійно-технічною освітою; в) можливості розширення регіональних економічних зв'язків професійно-технічних навчальних закладів, забезпечення більш тісного та ефективного співробітництва між навчальними закладами, роботодавцями і місцевою владою відповідно до програм розвитку кожної області; розроблено показники, за якими можна визначити ступінь централізації управління. Це такі, як: кількість, важливість, наслідки рішень, що приймаються на внутрішньому рівні управління професійно-технічними навчальними закладами, а також кількісні показники контролю за діяльністю суб'єктів навчально-виховного процесу; з метою розмежування функцій керівних органів у сфері професійно-технічної освіти, розроблено модель управління професійно-технічними навчальними закладами в умовах децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням (передбачає три рівні управління: державний, регіональний, локальний), що потребують експериментальну перевірку; експертне оцінювання можливих варіантів розвитку професійно-технічних навчальних закладів в умовах децентралізації управління показало: а) 66,7 % директорів та їхніх заступників (39 осіб) вважа-

ють, що збереження і підтримка діючої системи навчально-виховного процесу у професійно-технічних навчальних закладах сприятиме ефективному вирішенню завдань щодо підготовки кваліфікованих робітників; 72,2 % — зазначають, що діюча система навчально-виховного процесу не відповідає вимогам сьогодення і не виконує належним чином свої функції (проте її змінювати недоцільно, оскільки в країні ще чітко не визначені її політичні, економічні та освітні орієнтири, про що заявили 66,7 % респондентів); б) 61,1 % директорів та їхніх заступників вважають: нині професійно-технічні навчальні заклади мають значний кадровий потенціал і матеріальну базу, що дає їм можливість успішно вирішувати освітні завдання, а також перейти в режим інтенсивного розвитку; 55,6 % зазначили, що невирішеною залишається проблема нормативно-правового забезпечення з оновлення системи управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням, розвитку інституту соціального партнерства (66,7 %), модернізації матеріально-технічної бази (61,1 %); в) результати експерименту засвідчили однаковість думки директорів професійно-технічних навчальних закладів та їхніх заступників (94,4 %) щодо необхідності розв'язання проблеми фінансово-економічного забезпечення підготовки кваліфікованих робітників у системі професійно-технічної (професійної) освіти і навчання. За допомогою розроблених тестів виявлено вміння керівників професійно-технічних навчальних закладів делегувати доручення підлеглим; з'ясовано, що лише три особи із загальної кількості респондентів намагається вирішувати освітні завдання "самотужки". Проте 72,2 % директорів та їхніх заступників визнали, що тривалість робочого дня (порівняно з підлеглими) є надмірною; 38,9 % керівників зазначили, що витрачають свій час на роботу, яку б змогли виконати підлегли; 61,1 % — дотримуючись графіку роботи, перебувають у постійному напруженні. Зазначені дані свідчать про те, що у керівників навчальних закладів не повною мірою сформовані вміння делегувати доручення підлеглим. За цієї обставини педагогічні колективи не готові до самостійного прийняття рішень із питань, які мають вирішувати самостійно відповідно до своїх функціональних обов'язків. Такий стан справ зумовлений неефективним розподілом обов'язків, нераціональним використанням кадрового потенціалу, його професіоналізму, здібностей та інтересів (Л. М. Петренко). Експериментальна перевірка педагогічних засад управління про-

фесійно-технічним навчальним закладом у регіоні дала можливість визначити основні завдання регіонального управління професійно-технічними навчальними закладами: створити модель управління професійно-технічними навчальними закладами в регіоні; сформулювати мету і завдання експериментальної перевірки моделі управління професійно-технічними навчальними закладами в регіоні з орієнтацією на кінцевий (прогнозований) результат експерименту, що здійснюється на базі Бурштинського вищого професійного училища торгівлі та ресторанного сервісу Івано-Франківської області, Вищого професійного училища м. Ромни Сумської області; розробити програму розвитку управління професійно-технічними навчальними закладами в регіоні; адаптувати управління професійно-технічними навчальними закладами в регіоні до освітніх потреб, регіональної економіки та запитів роботодавців; привести у відповідність підготовку фахівців у професійно-технічних навчальних закладах до потреб регіонального ринку праці; розробити механізм залучення інвестицій у підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів (Г. І. Лук'яненко, А. Р. Козак, С. П. Коваленко); вивчення стану культурологічної підготовки керівників професійно-технічних навчальних закладів до управлінської діяльності на базі кафедри професійної освіти Університету менеджменту освіти НАПН України (99 осіб, з них — 40 директорів, 31 заступник директора з навчально-виробничої роботи; 28 новопризначених директорів) показало, що лише 3 % із числа респондентів усвідомлюють значення культури для успішної управлінської діяльності і мають певне уявлення про управлінську культуру керівника; проблеми аналізу культурологічного аспекту навчально-виховного процесу надають важливого значення менше 10 % керівників, оскільки 63 % з числа опитаних не вивчали культурологію ні у ВНЗ, ні через самоосвіту. 89 директорів не знайомі з такою галуззю знань, як культурологія освіти. Проте 30 % опитаних виявили бажання ознайомитися з культурологічними знаннями, що свідчить про недооцінку можливостей використання культурологічного підходу у процесі децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчання (*діагностичне дослідження заявленої проблеми проведено на базі Вradіївського професійно-технічного навчального закладу Миколаївської області, Чорторийського училища аграрного профілю, Дніпродзержинського центру підготовки і перепідготовки робітничих*

кадрів, Київського фінансово-економічного коледжу Національного університету ДПС України) (В. С. Болгаріна). Експериментальна перевірка педагогічних засад взаємодії суб'єктів управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням в умовах його децентралізації дала можливість адаптувати методику формування експерименту до конкретних умов дослідницької роботи; розробити методологічний інструментарій щодо вивчення особливостей взаємодії суб'єктів управління на рівні керівників професійно-технічних навчальних закладів; встановити залежність ефективності їхньої управлінської діяльності від рівня рефлексивності та стилю управління (*отримані результати є підставою для такого висновку: не існує прямого зв'язку між ефективністю управлінської діяльності і рівнем рефлексивності її суб'єктів*); розробити теоретичні положення щодо ролі креативного мислення керівника, його творчих можливостей і вміння приймати оптимальні рішення у невизначених, швидко змінюваних обставинах управлінської діяльності, що зумовлює необхідність дослідження змістових характеристик суб'єкт-суб'єктної взаємодії на рівні: керівник — підлеглий, яка відрізняється специфікою і водночас має спільні ознаки з будь-якою діяльністю; виокремити і розкрити механізм суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчально-виховного процесу в умовах децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням (*у новій моделі управління регіональна система професійно-технічної (професійної) освіти і навчання з керованої перетворюється на керуючу, вона набуває якості суб'єкта, оскільки взаємодія суб'єктів управління базується на спілкуванні — механізми спільної діяльності та взаємодії. Механізм суб'єкт-суб'єктної взаємодії визначається конкретною ситуацією та внутрішньою характеристикою самих суб'єктів*); результати діагностики щодо виявлення спрямованості особистості на суб'єкт-суб'єктне спілкування показали, що 24,92 % керівників ПТНЗ відрізняються діалогічним спрямуванням, 41,87 % — авторитарним, 12,39 % — маніпулятивним, 9,91 % — альтерцентристським, 5,10 % — конформним, 5,81 % — індіферентним. П'ять типів спрямованості особистості віднесено нами до монологічної форми, оскільки вони відображають орієнтацію керівників ПТНЗ на спілкування. За результатами проведеного експерименту встановлено: кількість керівників із монологічною орієнтацією на спілкування становить 75 % від загальної вибірки.

Така велика перевага монологічного типу над іншими свідчить про необхідність формування у керівників ПТНЗ комунікативної компетентності — складової моделі системи децентралізації управління професійно-технічної (професійної) освіти. За результатами анкетування та опитування, проведених серед керівного складу професійно-технічних навчальних закладів м. Кривого Рогу, 57,2 % керівників виявили авторитарний стиль управління, 9,5 % — демократичний, 33,2 % — ліберальний. За рівнем рефлексивності розподіл респондентів виявився таким: високий рівень рефлексивності — 49 %, середній рівень рефлексивності — 20 %, низький рівень — 31 % (В. А. Григор'єва); у ході дослідницько-експериментальної перевірки теоретичних положень щодо розвитку соціального партнерства у сфері професійно-технічної (професійної) освіти і навчання виокремлено та охарактеризовано особливості соціального партнерства, що істотно відрізняють його від усіх інших утворень (*соціальне партнерство є відкритою системою, що складається з тісно пов'язаних із зовнішнім світом елементів підсистем*); з'ясовано, що ефективність соціального партнерства передусім залежить від цілеспрямованої і систематичної роботи суб'єктів управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням щодо залучення роботодавців, підприємств, органів влади, вищих навчальних закладів, громадських організацій до спільної діяльності з підготовки висококваліфікованих робітників і створення сучасної інфраструктури професійно-технічної (професійної) освіти і навчання; отримано дані, які свідчать про провідну роль чинників прямого та опосередкованого впливу на розвиток соціального партнерства у сфері професійно-технічної (професійної) освіти і навчання; відповідно до завдань дослідження здійснюється вивчення механізму налагодження взаємодії (соціального партнерства) роботодавців із навчальними закладами через використання методів інтерв'ювання та анкетування учнів, учителів, науково-педагогічних працівників, керівників навчальних закладів, роботодавців, інженерно-педагогічних колективів професійно-технічних навчальних закладів Дніпропетровської області та міста Києва. Отримані дані свідчать про недостатню компетентність переважної більшості респондентів (94 %) щодо розуміння сутності соціального партнерства, його функцій, завдань і можливостей із налагодження спільної роботи з професійно-технічними навчальними закладами. За результатами дослідження парт-

нерство з роботодавцями зводиться лише до матеріально-фінансової допомоги, зокрема: до забезпечення професійно-технічних навчальних закладів сучасною технікою та обладнанням навчальних майстерень; надання можливості учням проходити виробничу практику на підприємствах за штатним розписом; здійснення оплати праці учням професійно-технічних навчальних закладів та забезпечення безкоштовного проїзду під час проходження виробничої практики (П. Б. Семенов).

Експериментальна перевірка педагогічних засад децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням на початковому етапі засвідчила:

1. Сутність ефективного управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням в умовах його децентралізації полягає в комплексному вирішенні освітніх проблем.
2. Як свідчать результати практики, управління сталим розвитком професійно-технічної (професійної) освіти і навчання залежить від макроконтексту управлінських, економічних, соціальних і психолого-педагогічних чинників.
3. У системі професійно-технічної (професійної) освіти і навчання намітилися такі тенденції: тенденція щодо вдосконалення та розширення так званої "короткої професійної" освіти з трьохрічним терміном навчання на базі вищих навчальних закладів; тенденція щодо визначення соціально-економічних і психолого-педагогічних умов функціональної діяльності суб'єктів управління в умовах становлення нового, проектно-технологічного типу організаційної культури, який зумовить необхідність розроблення педагогічної моделі змісту управлінської діяльності та моделі організаційної структури управління професійно-технічними навчальними закладами відповідно до їх типології.

Література

1. Болгаріна В. С. Культурологічний аспект підготовки педагога / В. С. Болгаріна // Підготовка фахівців у системі професійної освіти: проблеми, технології, перспективи: Матеріали Всеукр. наук.-метод. конф. (Кривий Ріг, 9–10 квіт. 2009 р.). — Кривий Ріг: Вид. центр КТУ, 2009. — С. 381–384.

2. Григор'єва В. Г. Механізм взаємодії суб'єктів управління професійно-технічною освітою в умовах децентралізації // Підготовка фахівців у системі професійної освіти: проблеми, технології, перспективи: Матеріали Всеукр. наук.-метод. конф. — (Кривий Ріг, 9–10 квіт. 2009 р.). — Кривий Ріг: Вид. центр КТУ, 2009. — С. 384–386.

3. Кулик Є. В. Людський капітал як один із головних ресурсів процесів професійної освіти // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 21–23 жовт. 2009 р.). — Хмельницький, 2009. — С. 35–39.

4. Нікітчина С. О. Прийняття та реалізація управлінського рішення в діяльності керівника професійно-технічного училища — інтелектуальний потенціал навчально-виховного процесу // Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди”: наук.-теоретич. зб. / Ред.: В. П. Коцур (голова) та ін. — Переяслав-Хмельницький, 2009. — С. 132–135.

5. Петренко Л. М. Сучасні підходи до підготовки конкурентоспроможного робітника у ПТНЗ // Професійно-технічна освіта. — 2009. — № 1. — С. 7–11.

Подано результати експериментальної перевірки педагогічних засад децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням та висновки, які було отримано на початковому етапі формування експерименту.

Представлено результати експериментальної перевірки педагогічних основ децентралізації управління професійно-технічним (професійним) образованием и обучением и выводы, которые были получены на начальном этапе формирующего эксперимента.

The results experimental verification of pedagogical principles in decentralization management of professional education and studies, receiving on the initial stage of formed experiment are presented.

Надійшла 17 листопада 2010 р.

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ДІАГНОСТИКИ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ДО ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 4(27), с. 195–197

Розглянуто питання можливості підвищення ефективності викладання та засвоєння англійської мови.

Розвиток вищої освіти в Україні є одним з найважливіших національних завдань. Виходячи з національної доктрини розвитку освіти в Україні у XXI ст., вища освіта повинна зазнати серйозних змін: набуті органічної гнучкості; диверсифікувати свої інститути, структури, організаційну основу, навчальні плани, програми спеціалізацій, моделі і форми організацій занять; впроваджувати нові інформаційні технології. Вища освіта в Україні має стати невід'ємним компонентом глобального освітнього проекту, водночас ставши його рушійною силою і головним елементом, сприяючи інтеграції у цей проект інших ступенів і форм освіти шляхом зміцнення зв'язку з ними.

На законодавчому рівні ідеї демократичних, гуманістичних змін у галузі освіти закріплені насамперед у Конституції України [7], законах України “Про освіту” [3], “Про вищу освіту” [4], у “Національній доктрині розвитку освіти” і в законах прямої дії щодо кожного рівня освіти [8]. Концептуально ці ідеї виражені в Державній національній програмі “Освіта” (“Україна XXI сторіччя”) [2].

Аналіз наукової літератури з цього питання показав, що в умовах глобалізації система освіти має бути спрямована на підготовку органічно та всебічно адаптованої до життя особистості. Цілком очевидно, що держава тим краще процвітає, чим більше її громадяни здатні спілкуватися зі світом. Актуальним постає питання здійснення “мовного прориву”. Це означає вільне володіння випускниками навчальних закладів, а тим паче ВНЗ, як мінімум однією іноземною мовою.

Актуальність теми полягає в тому що Україна, як і багато країн світу, перебуває у періоді кризи і, відповідно, особистість людини має адапту-

ватись до кризової ситуації. “Коли суспільство знаходиться на підйомі, воно стимулює людей до предметної, всебічної самореалізації. У тупикові періоди історії, коли життя сковане твердими рамками бюрократичної рутини, можливості конструктивної суспільної діяльності звужуються, породжуючи у творчих людей тяжке відчуття своєї непотрібності. І, щоб реалізувати свій потенціал, вони або вступають на шлях боротьби, або змушені шукати порятунку у втечі, “у відході в себе” [6].

Зміст цілісної особистості — це її ціннісні орієнтації, переконання, світогляд, такі риси, коли не просто реалізується закладений потенціал, а здійснюється свій самостійний усвідомлений вибір. Відомо, що вплив різноманітних факторів середовища величезний.

Традиційна психологія знає три підходи до проблеми збереження, зміни і розвитку особистості [12].

Біогенетичний підхід полягає в тому, що оскільки розвитком людини є онтогенез із закладеною в нього філогенетичною програмою, то основні соціокультурні й ситуативні фактори накладають свій відбиток на форму його перебігу.

Соціогенетичний підхід передусім виокремлює процеси соціалізації, навченості в широкому значенні слова, і наголошує на тому, що вікові зміни залежать насамперед від зрушень у суспільному становищі, системі соціальних ролей, прав і обов'язків, тобто структурі соціальної діяльності людини.

Персоналогічний підхід висуває на перший план свідомість і самосвідомість суб'єкта, вважаючи, що основу розвитку особистості становить творчий процес формування і реалізації її власних

життєвих цілей і цінностей. Оскільки кожний із трьох підходів (реалізація біологічно заданої програми, соціалізація і свідома самореалізація) відбуває реальні сторони розвитку особистості, то і розглядати їх необхідно як єдине ціле.

Однак співвідношення генетично заданого, соціально вихованого і самостійно досягнутого є принципово неоднаковим у різних людей, у різному віці та різних видах діяльності. Відразу ж постає питання: що саме визначає властивості особистості? Чи то вік впливає на ці властивості, чи тип особистості зумовлює вікові властивості.

Аби виявити загальні принципи періодизації індивідуального розвитку особистості і її самосвідомості, необхідно згадати, що в біології і психофізіології мова йде про критичні чи сенситивні періоди, коли організм має підвищену чутливість до цілком визначених зовнішніх чи внутрішніх факторів, вплив яких у такі періоди має незворотні наслідки.

У соціології й інших суспільних науках говорять про соціальні переходи, поворотні пункти розвитку, що радикально змінюють становище, чи статус, структуру діяльності людини. Наприклад, початок навчання у школі, цивільне повноліття, вступ у вищий навчальний заклад, взяття шлюбу тощо — все те, що називається віхами людського життя.

Оскільки критичні періоди і соціальні переходи як правило супроводжуються визначеною психологічною перебудовою, у психології є поняття вікових нормативних життєвих криз, яке визначає, що якою б болісною не здавалася ця перебудова, для даного періоду розвитку вона закономірна, статистично нормальна. Знаючи відповідні біологічні і соціальні закони, можна пророчити, в якому віці (в середньому) людина зіштовхнеться з тими чи іншими проблемами, як ці проблеми пов'язані одна з одною, від чого залежить глибина і тривалість кризи і типові варіанти вирішення.

Початок навчання у школі й вступ до вищого навчального закладу є серйозними етапами в житті людини, і саме в ці періоди активно продовжується формування особистості. При вступі до вищого навчального закладу вибір спеціальності визначає майбутнє людини, його конкретну сферу діяльності, в якій, у свою чергу, мають реалізовуватись здібності цієї людини. “Вища освіта має бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного” [1].

Про викладання, навчання і вивчення іноземної мови написано чимало наукових праць, винайдено чимало способів і методик, написано без-

ліч чудових підручників, довідників і навчальних посібників як носіями мови, так і нашими вітчизняними авторами. В арсеналі сучасного викладача іноземної мови, зокрема англійської як “мови міжнародного спілкування”, є всі або майже всі засоби, про які могли тільки мріяти і писати наші попередники.

Проблема полягає в тому, що закінчуючи вищий навчальний заклад (а перед ним середній навчальний), існує занадто велика кількість тих, хто, вивчаючи іноземну мову, так і не здолали азів цієї мови, не говорячи вже про елементарне володіння іноземною мовою. Завдання полягає в тому, щоб переконати тих, хто її вчить, у тому, що, говорячи словами Л. В. Щерби, “вивчення іноземної мови є засіб розвитку мислення..., спостереження над мовою є спостереженнями над мисленням..., змушуючи людину зупинитися на потоці своєї мови, а отже, і мисленні, змушує членувати його на частини, вдумуватися в співвідношення цих частин, порівнювати їх одну з одною і поглиблювати цим їх розуміння” [11].

Вищі недержавні навчальні заклади з'явилися в силу вимог часу як альтернатива державним, з їх сталими традиціями у викладанні й навчанні, внаслідок гострої необхідності змінити й оновити підхід у навчанні взагалі, й у навчанні іноземній мові зокрема.

На сьогодні у викладанні іноземної мови (англійської зокрема) у немовних ВНЗ фактично немає єдиних цільових настанов і методичних принципів, діють різні сітки годин для різних спеціальностей. Це означає, що необхідна перебудова процесу навчання іноземній мові у вищому навчальному закладі. Саме недержавний вищий навчальний заклад може стати новатором. Організувати процес навчання іноземній мові (англійської) як неспеціальної дисципліни так, щоб він сприяв розвитку студентів, формував у студентів потребу вивчати й говорити іноземною мовою, розвивав у них пізнавальну потребу, змінив саме ставлення до іноземної мови як до дисципліни. Навчання іноземній мові має бути розвиваючим, що має складатися як зі змісту знань, так і з тих форм і методів, за допомогою яких ці знання викладаються тим, кого навчають. Не нудні й монотонні заняття без зацікавленості обох сторін (викладача і студента) у кінцевому результаті, а творчий підхід викладача до кожної конкретної студентської аудиторії, індивідуальний підхід до кожного студента. Щоб кожний студент відчував зацікавленість викладача в позитивних результатах своїх знань, щоб викладач, з огляду на особли-

вості віку студентів, наповнив заняття з іноземної мови не абстрактним вивченням граматики або зубрінням незрозумілих фразеологічних зворотів, а максимально наблизив навчання іноземній мові до спеціальності студента. Щоб іноземна мова стала додатковим джерелом інформації для оволодіння спеціальністю, що, в свою чергу, забезпечить свідомий підхід до вивчення іноземної мови і тісні міжпредметні зв'язки. При такому підході у студентів на рівні бакалавра й магістра, з повною вірогідністю, не зникне зацікавленість до вивчення іноземної мови (англійської), оскільки це буде безупинним процесом пізнання чогось нового, необхідного для реалізації конкретних професійних завдань.

Застосування сучасних методик є нагальним для досягнення поставленої мети. Щоб застосувати їх у викладанні іноземної мови (англійської), необхідно, з одного боку, звичайно ж звернути увагу на особистість викладача, на стиль його роботи, на творчий підхід до роботи, на його авторитет серед студентів, на вміння знайти підхід до дорослої аудиторії і бажанні зацікавити студентів. Такий викладач іноземної мови має бути не вузькопрофільним фахівцем, а цікавитися тими предметами й дисциплінами, які є профілюючими у його студентів. З іншого боку, необхідні експериментальні дослідження, щоб винайти методи прогнозування здатності вивчити кожним окремим студентом англійську мову (тобто визначення здібностей до вивчення англійської мови кожної окремої особистості), що, в свою чергу, дасть змогу підвищити якість та ефективність викладання англійської мови.

Література

1. Всесвітня конференція ЮНЕСКО. Всесвітня декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи та практичні заходи. Париж, 5–9 жовтня 1998 р. Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры / СГУ. — М., 1999. — 36 с.
2. Государственная национальная программа "Образование" ("Украина XXI столетия"). — К.: Райдуга, 1994. — 62 с.
3. Закон України "Про освіту" — Офіц. сайт Верховної Ради України. — <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1060-12>
4. Закон України "Про вищу освіту". — Офіц. сайт МОН України. — <http://www.mon.gov.ua/main.php?query=education/higher>
5. Євтух М. Б. Освіта в XXI столітті: розвиток і реформування: Наук. вісн. Кафедри ЮНЕСКО Держ. лінгв. ун-ту (Лінгвапакс — VIII). — К.: Вид. центр КДЛУ, 2000. — Вип. 3 В. — С. 720–732.
6. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. — М.: Политиздат, 1984. — 335 с.
7. Конституція України. — К., 1991. — <http://www.president.gov.ua/content/chapter02.html>
8. Указ Президента України "Національна доктрина розвитку освіти" від 17.04.2002. — <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=347%2F2002>
9. Образование в XXI веке: подходы и практические меры. — Париж, 5–9 октября 1998 г. Образование для всех: выполнение наших общих обязательств. — Дакар (Сенегал) 26–28 апреля 2000 г. — К.: МАУП, 2001. — 36 с.
10. Щерба Л. Б. О взаимоотношениях родного и иностранных языков // Языковая система и речевая деятельность. — Л.: Наука, 1974. — 339 с.
11. Основные направления изучения Личности в зарубежной психологии. — <http://www.psyworld.ru/students/bilety/texts/50.html>

Розглянуті питання можливості підвищення ефективності викладання та засвоєння англійської мови. Предметом є пошук методів прогнозування можливостей вивчити англійську мову за період навчання у вищому навчальному закладі (з урахуванням психофізіологічних особливостей студентів).

Рассмотрены вопросы возможности повышения эффективности усвоения английского языка. Предметом является поиск методов прогнозирования обучаемости английскому языку в период учебы в вузе (с учетом психофизиологических особенностей студентов).

The article is devoted to the issues of searching opportunities to increase efficiently English learnability. The objective is to find methods to predict a learner's abilities in mastering English being a student at a higher educational institution (considering his or her psychological and physiological peculiarities).

Надійшла 18 листопада 2010 р.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ГЕШТАЛЬТТЕРАПЕВТИЧНОГО ТРЕНІНГУ В ПОДОЛАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ПСИХОЛОГІВ-ПОЧАТКІВЦІВ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 4(27), с. 198–204

Розкрито актуальність та досліджено ефективність використання гештальттерапевтичних методів та інтервізійних груп у професійній реадaptaції психологів-початківців, та показано результати досліджень психологічних аспектів професійної дезадаптації психологів-початківців до та після психокорекційної роботи.

Професійна дезадаптація психологів-початківців є одним з найменш вивчених явищ. Дослідження пов'язують професійну дезадаптацію із відсутністю культури самоаналізу та особистісної рефлексії, невідпрацьованістю власних емоцій та змістовних проблем, відсутністю навичок самопостереження та самоусвідомлення, наявністю власних особистісних та екзистенційних конфліктів, відсутністю навичок саморегуляції емоційного стану, а відтак перебуванням психолога-початківця у стані постійної підвищеної емоційної та фізичної напруги, яка може спричинити імпульсивні дії, пригнічений настрій, пасивність, стрес і навіть призвести до професійного вигорання [3; 10].

У ході дослідження психологічних проявів професійної дезадаптації психологів-початківців розглянуто та проаналізовано основні психологічні аспекти і причини. Професійна дезадаптація психологів-початківців розглядається з позицій психологічних проявів, оскільки вони є найочевиднішим показником стану фахівців. Відзначено високий рівень таких проявів, як особистісна тривожність, фрустрація, низька стресостійкість, занижена самооцінка та невпевненість у собі. Відсутність своєчасної кваліфікованої допомоги може поглибити неефективність професійної діяльності [2; 4; 8].

Під час роботи було емпірично досліджено психологічні прояви професійної дезадаптації психологів-початківців. Встановлено, що професійна дезадаптація проявляється високим рівнем особистісної тривожності, фрустрованості,

низькою стресостійкістю та опору стресу, неадекватною самооцінкою та невпевненістю у собі, мотивацією уникнення невдач. Уперше явище професійної дезадаптації досліджено залежно від стажу професійної діяльності психологів-початківців. Усі учасники експерименту були поділені на дві групи: спочатку експериментальна група (ЕГ) зі стажем роботи 1–5 місяців, далі ЕГ № 1 зі стажем роботи 6–24 місяці, потім ЕГ № 2. В ЕГ № 1 порівняно з ЕГ № 2 зафіксовано вищий рівень дезадаптованості, фрустрованості, тривожності, агресивності, неадекватності самооцінки, мотивації уникнення невдач.

Вивчаючи досвід подолання професійної дезадаптації різними науковими школами, вдалося з'ясувати, що існує невідповідність психокорекційних засобів подолання тих проявів професійної дезадаптації, які характерні для психологів-початківців. Тому необхідно узгодити психологічні особливості фахівців, пов'язані із деструктивними проявами та відповідними прийомами і засобами психологічного впливу для ефективності їх подолання. Найбільші потенційні можливості для вирішення зазначеної проблеми має гештальттерапевтичний підхід, оскільки психологічні прийоми, які застосовуються в ньому, адекватні природі дезадаптивних проявів [4; 7; 9].

Для успішної реадaptaції потрібна психокорекційна робота з психологом-початківцем у руслі усвідомлення його почуттів, емоційних проявів та підвищення його рефлексії, і в цьому розумінні гештальттерапія є ефективним методом.

Зважаючи на результати аналізу проявів дезадаптації, для дослідження було обрано ті показники (рівень адаптованості-дезадапованості, фрустрації, тривожність, адекватність самооцінки, стратегії мотивації успіху), на які найчастіше звертають увагу дослідники при вивченні цього феномена [1; 5; 6; 11].

Виходячи з результатів констатуючого експерименту, була розроблена та впроваджена розвивально-корекційна програма з подолання професійної дезадаптації психологів-початківців, спрямована на розвиток самоусвідомлення та навичок рефлексії, яка складалася з двох етапів: перший етап – тренінгова програма із застосуванням гештальттерапевтичних підходів; другий етап – проведення інтерв'язійних груп. Необхідність участі психологів-початківців у роботі інтерв'язійних груп полягають у подальшому сприянні інтеграції у професійну спільноту, адекватності оцінки результатів своєї роботи, розширення уяви про діапазони реагування, підвищення рівня самоусвідомлення, загальному полегшенні процесу професійної адаптації психологів-початківців.

У результаті експерименту, проведеного з метою перевірки корекційної ефективності, було одержано дані, на основі яких існує можливість порівняти показники адаптованості до початку заходів по реадаптації психологів-початківців та по їх закінченні, а також простежити динаміку змін у їх психологічних проявах.

Одержані після повторного тестування результати дали можливість побачити прокращення

деяких параметрів. Зокрема, якщо ми звернемося до результатів, одержаних за допомогою розробленої нами анкети, можемо побачити, що найбільше змінилися (зменшилися) показники адаптованості у зоні низького рівня адаптованості (табл. 1), на 25,0 % для ЕГ № 1 та 22,2 % для ЕГ № 2, тоді як адаптованість контрольної групи зменшилась на 8,7 %, а найменші зміни в зоні високої адаптованості показали результати, які погіршились у контрольній групі на 1,1 % і покращились для ЕГ № 1 на 16,6 % та для ЕГ № 2 на 5,6 %.

Зміни в показниках стану дезадапованості (покращення) більші в ЕГ № 1 на всіх рівнях дезадапованості, а показники дезадапованості для КГ мало змінилися. В експериментальних групах не залишилось учасників з високим рівнем дезадапованості, кількість учасників з вираженим рівнем дезадапованості знизилась на 33,4 % у ЕГ № 1 та 23,4 % у ЕГ № 2.

Кількість учасників з низьким рівнем дезадаптації зросла на 25,0 % у ЕГ № 1 та на 22,2 % у ЕГ № 2. Щодо динаміки показників контрольної групи: кількість учасників з високим та низьким рівнем дезадапованості зросла лише на 4 %, кількість учасників з вираженою дезадапованістю – на 7,3 %. Кількість учасників з помірною дезадапованістю зменшилась на 0,5 %, тобто, істотних змін фактично не спостерігалось (табл. 2).

Були проведені дослідження за методикою діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка. Дана методика дає можливість діагностувати чотири психічні стани особистості: тривожність,

Таблиця 1

Показники рівня адаптованості досліджуваних до та після проведення психокорекційної програми, адаптованість, %

Психічний стан	Високий рівень			Середній рівень			Низький рівень					
	до	після		до	після		до	після				
		ЕГ № 1	ЕГ № 2		КГ	ЕГ № 1		ЕГ № 2	КГ	ЕГ № 1	ЕГ № 2	КГ
Адапованість	19,0	33,3	27,8	17,9	36,2	50,0	44,4	28,6	44,8	16,7	27,8	53,5

Таблиця 2

Показники рівня дезадапованості досліджуваних до та після проведення психокорекційної програми, %

Рівень дезадаптації	Загальний показник	ЕГ № 1		ЕГ № 2		КГ
	до	до	після	до	після	після
високий	6,9	16,7	0	5,5	0	10,7
виражений	67,3	66,7	33,3	66,7	33,3	60,0
помірний	15,5	16,6	41,7	16,7	33,3	15,0
низький	10,3	0	25,0	11,1	33,3	14,3

фрустрацію, агресивність, ригідність. Результати повторних досліджень психічних станів психологів-початківців показані в табл. 3, яка дає можливість порівняти динаміку змін зазначених станів до та після проведення психокорекції.

Прояви фрустрованості після формуючого експерименту знизилися в ЕГ № 1 на 19,5 %, у ЕГ № 2 на 5,5 % та підвищилися у контрольній групі. Рівень ригідності знизився на 8,3 % та 10,5 % у ЕГ № 1 та ЕГ № 2 відповідно, та підвищився у контрольній групі. Це дає підстави вважати, що в ЕГ № 1 та ЕГ № 2 знизилась травматичність переживань, стало більше способів взаємодії з професійним оточенням та клієнтами.

Щодо середнього рівня агресивності досліджуваних, то він зріс в експериментальних групах для тих учасників, де він був заниженим, що ми пояснюємо зростанням усвідомленості своїх почуттів та появою ресурсів для їх проявів в експериментальній групі, вивільненням придушених почуттів. Там, де рівень агресивності був завищеним, він знизився в експериментальних групах, що пояснюється збалансованістю загального стану учасників, а отже зменшенням конфліктів.

Результати зміни тривожності (табл. 3) підтверджуються одержаними даними за іншими методиками (табл. 4).

Порівняння рівнів тривожності до та після проведених психокорекційних заходів показало значне зменшення показників ситуативної тривожності (реактивної) на 33,3 % для ЕГ № 1 та на 22,3 % для ЕГ № 2 та лише на 0,2 % для контрольної групи в зоні високої тривожності. Було встановлено, що після проведення психокорекційної роботи зросла кількість учасників із середнім рівнем тривожності на 33,4 % для ЕГ № 1 та на 27,7 % для ЕГ № 2, та зменшилась на 4,0 % для контрольної групи, при цьому особистісна тривожність змінилась дуже мало.

Після проведення повторного тестування за методикою виявлення тривожності Ч. Д. Спілбергера–Ю. Л. Ханіна, отримані дані було відображено на рис. 1

Можна порівняти зміни тривожності за цією методикою з результатами зміни тривожності за методикою Г. Айзенка, де результати такі: зменшилась кількість учасників з високим рівнем тривожності на 20 % та з низькою тривожністю на 10,7 %.

Зміни показників адаптованості за методиками Л. Холмса і Р. Г. Раге теж найкращі в зоні низької адаптованості – 25,0 % для ЕГ № 1 та 6,8 % для ЕГ № 2, а найменше змінився показник для високого рівня адаптованості: зріс на 2,4 %, а

Таблиця 3

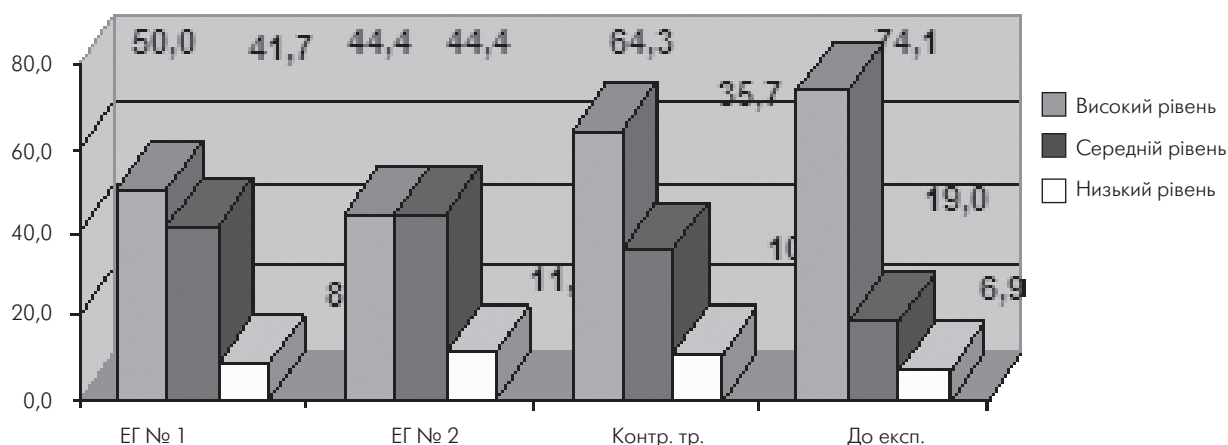
Показники рівня психічних станів досліджуваних до та після проведення психокорекційної програми, %

Психічний стан	Високий рівень			Середній рівень			Низький рівень					
	до (загальний показник)	після		до (загальний показник)	після		до (загальний показник)	після				
		ЕГ № 1	ЕГ № 2		КГ	ЕГ № 1		ЕГ № 2	КГ	ЕГ № 1	ЕГ № 2	КГ
Тривожність	63,3	38,9	58,3	60,7	26,7	33,3	16,7	28,6	9,3	27,8	25,0	10,7
Фрустрація	33,3	22,2	33,3	35,7	56,7	50,0	33,3	46,4	10,3	27,8	33,3	17,9
Агресивність	24,1	22,3	35,7	25,0	24,1	33,3	33,3	25,0	51,7	44,4	41,7	50,0
Ригідність	25,9	16,7	16,7	32,1	55,2	50,0	41,7	35,7	19,0	33,3	41,7	32,1

Таблиця 4

Показники особистісної та реактивної тривожності досліджуваних до та після проведення психокорекційної програми, %

Психічний стан (тривожність)	Високий рівень			Середній рівень			Низький рівень					
	до (загальний показник)	після		до (загальний показник)	після		до (загальний показник)	після				
		ЕГ № 1	ЕГ № 2		КГ	ЕГ № 1		ЕГ № 2	КГ	ЕГ № 1	ЕГ № 2	КГ
Особистісна	53,4	50,0	49,4	50,0	34,5	33,3	33,9	35,7	12,1	16,7	16,7	14,3
Реактивна	74,1	50,0	44,4	74,3	19,0	41,7	44,4	15,0	6,9	8,3	11,1	10,7

Рис. 1. Показники особистісної тривожності досліджуваних, одержані в результаті формуючого експерименту, %

для контрольної групи в середньому на низькому рівні зменшився на 2,1 % та 0,4 % відповідно.

Стосовно стресостійкості та опору стресу, то проведена нами робота дала найбільші зміни для учасників з низьким рівнем стресостійкості (25,0 % та 11,8 % для EG № 1 та EG № 2) та опору стресу (25,0 %, та 4,7 % відповідно), а в контрольній групі ці показники покращились на 2,2 % (стресостійкість) та 2,4 % (опір стресу).

Під час роботи інтерв'язійних груп та тренінгів методами гештальттерапії, учасники з низькою самооцінкою усвідомили, що їхні труднощі значною мірою адекватні ситуації і кількість учасників з низькою самооцінкою зменшилась на 8,3 % у EG № 1, а в EG № 2 на 5,6 %. Самі психологи-початківці пояснювали зміни тим, що вони не знали своїх реальних досягнень порівняно з іншими. Вони вказали, що у них підвищилась впевненість у собі, виникло позитивне ставлення до завдань, які стояли перед ними, з'явилося відчуття, що професійні завдання адекватні їхнім можливостям. Зросла адекватність самооцінки учасників експериментальних груп після проведення корекційної програми учасників з завищеним рівнем самооцінки: в EG № 1 кількість учасників із завищеною самооцінкою знизилась з 41,7 % до 25,0 %, в EG № 2 з 16,7 % до 11,1 %. Досліджувані почали реальніше ставитись до власних успіхів та можливостей, адекватніше оцінювати свої сильні та слабкі сторони. У контрольній групі результати вимірювання засвідчили незначне погіршення адекватності самооцінки (табл. 6).

Зросла кількість учасників із середньою (адекватною) самооцінкою 25,0 % та 11,2 % для EG № 1 та EG № 2 відповідно, та зменшилась кількість

учасників у зоні середньої самооцінки для контрольної групи на 3,6 %.

Було визначено, що серед тих досліджуваних, хто виявив у себе низький рівень адаптованості, 81 % з низькою або, навпаки, завищеною самооцінкою, та більше половини з мотивацією уникнення невдачі або тенденції до уникнення (60,3 %), тому результати тестування за критерієм уникнення невдачі є важливим показником. Результати повторного тестування відображені в табл. 7.

Згідно з одержаними даними спостерігається збільшення кількості учасників, які *орієнтовані на досягнення успіху*, — на 11,2 % і 5,6 % в експериментальних підгрупах, при цьому відмічено зменшення кількості учасників, орієнтованих *на досягнення успіху*, на 1,3 % у контрольній групі. Кількість досліджуваних, що мають *тенденцію на досягнення успіху*, зросла на 8,3 %, в EG № 1 та на 0 % в EG № 2 (для EG № 2 кількість учасників, що перейшла в цю категорію з категорії досліджуваних з *тенденцію до уникнення невдач*, така ж, як кількість учасників, що перейшла в групу учасників, орієнтованих *на досягнення успіху*, тому зміна кількості учасників цієї групи дорівнює 0 %). Кількість досліджуваних з *тенденцією до уникнення невдач* зменшилась на 2,9 % в EG № 1 і збільшилась на 5,5 % в EG № 2. Зменшилась кількість учасників, що *уникали невдач* в експериментальних підгрупах (16,6 % та 11,1 %), і частина учасників контрольної групи перейшла з *тенденції уникнення невдач* до *уникнення невдач*. Результати пояснюються тим, що збільшилась впевненість у собі, знизилась тривожність, виросла самооцінка та підвищилась креативність при розв'язанні завдань (рис. 2).

Таблиця 5

Показники адаптованості, стресостійкості та опору соціальної адаптації досліджуваних до та після проведення психокорекційної програми, %

Психічний стан	Високий рівень				Середній рівень				Низький рівень			
	до (загальний показник)	після			до (загальний показник)	після			до (загальний показник)	після		
		ЕГ № 1	ЕГ № 2	КГ		ЕГ № 1	ЕГ № 2	КГ		ЕГ № 1	ЕГ № 2	КГ
Адапованість	19,0	33,3	25,0	21,4	41,4	50,0	42,9	39,3	39,7	16,7	32,1	39,3
Стресостійкість	19,0	33,3	32,1	21,4	43,1	50,0	46,4	42,9	37,9	16,7	21,5	35,7
Опір стресу	22,4	33,3	25,0	21,4	43,1	50,0	46,4	46,4	34,5	16,7	28,6	32,1

Таблиця 6

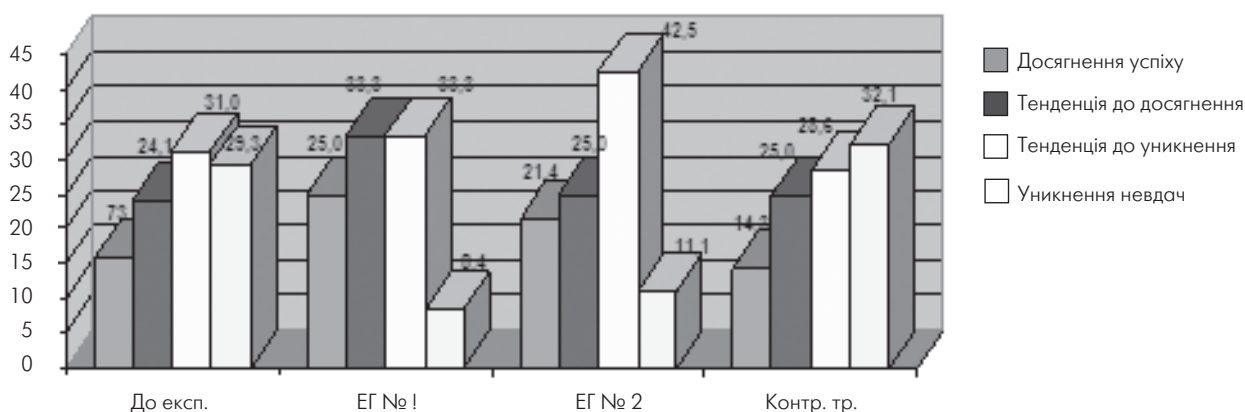
Показники виявлення рівня самооцінки досліджуваних до та після проведення психокорекційної програми, %

до (загальний показник)	Високий рівень			до (загальний показник)	Середній рівень			до (загальний показник)	Низький рівень		
	після				після				після		
	ЕГ № 1	ЕГ № 2	КГ		ЕГ № 1	ЕГ № 2	КГ		ЕГ № 1	ЕГ № 2	КГ
27,6	25,0	11,1	25,0	46,5	58,3	66,7	42,9	25,9	16,7	22,2	32,1

Таблиця 7

Показники виявлення рівня мотивації досягнення успіху та уникнення невдач до та після проведення психокорекційної програми, %

Психічний стан	Рівень орієнтації на досягнення успіху			
	до (загальний показник)	після		
		ЕГ № 1	ЕГ № 2	КГ
Досягнення успіху	15,6	25,0	22,4	14,3
Тенденція до досягнення успіху	24,1	33,3	31,0	25,0
Тенденція до уникнення невдач	31,0	33,3	32,5	28,6
Уникання невдач	29,3	8,4	14,1	32,1

Рис. 2. Показники виявлення рівня мотивації досягнення успіху та уникнення невдач, одержані в результаті формуючого експерименту, %

Отже було подано результати психокорекційного впливу на психологів-початківців методами гештальттерапії з метою корекції дезадаптації.

Результати експериментів показали, що психокорекційна програма з використанням методів гештальттерапії є ефективним способом подолання

професійної дезадаптації. Гештальттерапія спрямована на підвищення рівня усвідомлення психологами-початківцями власних переживань, цінностей та переконань, а це, в свою чергу, сприятиме профілактиці та корекції процесу дезадаптації. Аналіз результатів досліджень показав, що навіть при короткочасній, але цілеспрямованій роботі, що ґрунтується на наукових методах аналізу психічного та емоційного стану психолога-початківця та правильному підборі методик роботи з ними, зокрема методів гештальттерапії, процеси адаптації можуть проходити ефективно. У випадку дезадаптації психолога-початківця, ефективність входження у професію покращується. Гештальттерапевтичний підхід виявився ефективним методом психокорекції при дезадаптації психологів-початківців.

Література

1. Братусь Б. С. К изучению смысловой сферы личности // Вестник МГУ. — Сер. 14. Психология. — 1981. — № 2. — С. 46–56.
2. Гингер С., Гингер А. Гештальттерапия контакта. — СПб.: Спец. лит., 1999. — 287 с.
3. Климов Е. А. Психология профессионала: избранные психологические труды. — М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: МОДЭК, 1996. — 400 с.
4. Конторович В. А., Анцупова Г. Л. Гештальттерапия как одна из форм помощи вскоре после участия в кризисной ситуации // Особенности проявления посттравматического стрессового расстройства у военнослужащих — участников боевых действий и членов их семей. Стратегия психологической помощи: Сб. ст. — Ростов н/Д, 2001. — С. 148–162.
5. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях. — М.: Политиздат, 1989. — 304 с.
6. Мкртчян М. А. Проблема фрустрации и защитные механизмы личности: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. — Ереван, 1975. — 25 с.
7. Перлз Ф. Теория гештальттерапии. — М.: Ин-т общегуманитарных исследований, 2001. — 379 с.
8. Рейнуотер Дж. Это в ваших силах. Как стать собственным психотерапевтом: Пер. с англ. / Общ. ред. Ф. Е. Василюка. — 2-е изд. — М.: Прогресс, 1993. — 240 с.
9. Рудестам К. Групповая психотерапия. — СПб.: Питер Ком, 1998. — 384 с.
10. Селье Г. Очерки об адапционном синдроме / Пер. с англ. В. И. Кандрова. — М.: Медгиз, 1980. — 254 с.
11. Фурман А. В. Условия успешной адаптации учащихся к средней школе в системе внеклассной дифференциации. 1 Психология. — К.: Знання, 1999. — Вып. 38. — С. 63–73.

Розвивально-корекційна програма з подолання професійної дезадаптації психологів-початківців у парадигмі гештальту, спрямована на розвиток самоусвідомлення та розвиток навичок рефлексії. Вона складається із двох етапів: перший етап — тренінгова програма; другий етап — проведення інтервізійних груп. Загальні результати експериментальних груп з різним стажем роботи свідчать про зниження рівня дезадаптації, фрустрованості, тривожності, агресивності, неадекватності самооцінки, про зміни вектора мотивації уникнення невдач на досягнення успіху. При цьому, позитивна динаміка значно вища у групі з меншим стажем роботи, що свідчить про необхідність проведення психокорекційних заходів сприяння професійній адаптації та подолання дезадаптації на ранніх етапах професійної діяльності психологів-початківців

Развивающе-коррекционная программа в парадигме гештальта по преодолению профессиональной дезадаптации начинающих психологов направлена на развитие самосознания и развитие навыков рефлексии. Она состоит из двух этапов: первый этап — тренинговая программа, второй этап — проведение интервизионных групп. Результаты экспериментальных групп с различным стажем работы свидетельствуют о снижении уровня дезадаптации, фрустрированности, тревожности, агрессивности, неадекватности самооценки, об изменениях вектора мотивации избегания неудач на достижение успеха. При этом, позитивная динамика значительно выше в группе с меньшим стажем работы, что свидетельствует о необходимости проведения психокоррекционных мероприятий содействия профессиональной адаптации и преодоления дезадаптации уже на ранних этапах профессиональной деятельности начинающих психологов.

A developmental-corrective programme for overcoming professional disadaptation in beginner-psychologists in the gestalt paradigm, aimed at the development of self-awareness and the developing the skills of reflection. It consists of two stages: the first stage is the training programme, the second stage is the carrying out of intervisionary groups. The general results of the experimental groups with different psychologists' work experience testify to the declining level of disadaptation, frustration, anxiety, aggressiveness,

inadequacy of self-appraisal (self-evaluation), change of motivation of the avoidance of failures to the achievement of success.

In addition, the positive dynamic is considerably higher in a group with less experience which testifies to the necessity of realisation of psycho-corrective measures of assistance to the professional adaptation and the overcoming of the early stages of disadaptation for the professional activity of beginner-psychologists.

Надійшла 19 листопада 2010 р.

Н. В. ТЕРЛЕЦЬКА*Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ*

ВНУТРІШНЯ КАРТИНА ХВОРОБИ І ЯКІСТЬ ЖИТТЯ ХВОРИХ ІЗ ПСИХОГЕННИМИ ДЕПРЕСІЯМИ НЕВРОТИЧНОГО РІВНЯ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 4(27), с. 205–209

Різного роду стресові подразники викликають у людини безліч пристосувальних реакцій. У випадках надмірного по силі стресу або довготривалої дії подразника середньої сили, що мають травмуючий вплив на актуальні, життєво важливі потреби людини, закономірно виникають відповідні реакції, патологічним проявом яких є депресивні розлади, як правило, це психогенні депресії невротичного рівня [3, 8]. Якість життя пацієнта зазнає істотних змін порівняно із дохворобливим рівнем, адже якість життя — це сукупність переживань і відносин людини, орієнтованих на осмислення існування, цінності здоров'я й можливості особистості встановлювати взаємозв'язок із зовнішнім світом відповідно до власних потребам й індивідуальних можливостей, у тому числі й в умовах хвороби [1]. Психологічні механізми впливу хвороби на особистість і її благополуччя мають розглядатися у зв'язку зі зміною всього ядра особистості — системи відносин у цілому, зумовленим суб'єктивним змістом хвороби як події у житті [2]. Специфічність депресивного розладу полягає в зміні емоційного тла й когнітивних процесів, тому природно, що сприйняття пацієнтом свого життя, свого оточення й власної особистості змінюватиметься відповідно до ваги наявної у преморбіді й реактивно виникаючої патології. Тому зниження якості життя депресивних хворих є маркером подібного роду розладів. Депресія серйозно впливає на якість життя й адаптаційні можливості пацієнта [5]. Частка хворих, у яких депресія істотно порушує звичний спосіб життя, коливається залежно від ступеня важкості афективного розладу й зростає від 18,1 % при стертих і 52,3 % при чітко виражених формах депресій [6]. Метою проведеного нами дослідження було вивчення особливостей якості життя, розглянутих крізь призму системи ставлення до хвороби в рамках невротичної симптоматики при психогенних депресіях. Внутрішня картина хво-

роби (ВКХ) формується в захисних цілях перед стресом, що викликають хворобливі переживання. Процес формування ВКХ пов'язаний з усією системою відносин особистості, тому наявні невротичні схильності й розлади, що є внутрішнім конфліктом, справляють моделюючу дію на всю систему в цілому. При депресивних реакціях на різного роду стреси, ставлення до власних тяжких переживань вступає у протиріччя із захисними тенденціями, що, в свою чергу, ще більше посилює патогенність цієї ситуації для особистості, знижуючи її адаптивні можливості й погіршуючи якість життя. Тому, з огляду на зазначене, комплексний біопсихосоціальний підхід, спрямований на вивчення клінічних проявів, психологічних особливостей, параметрів соціального оточення і якості життя як інтегруючого принципу хворих депресіями, є найбільш перспективним.

Нами було обстежено 47 пацієнтів (8 чоловіків і 39 жінок) клініки неврозів ім. академіка І. П. Павлова, середній вік — 35 років, депресивні реакції виникли під тривалим впливом стресової ситуації, з характерними для даної групи пригніченістю, песимістичністю, астеничними й іпохондричними проявами (сумарний бал по опитувальнику депресивності Бека 11–25 і 50–60 по опитувальнику Зунга). За діагностичними критеріями МКХ-10 [4] досліджені пацієнти відповідали таким нозологічним категоріям: F43.20 — пролонговані депресивні реакції (23 особи), хронічні депресивні стани тривалістю більше двох років F34.1 (8 осіб), F41.2 — змішаний тривожно-депресивний розлад (6 осіб), F32.0 — короткочасна депресивна реакція легкого ступеня виразності (10 осіб).

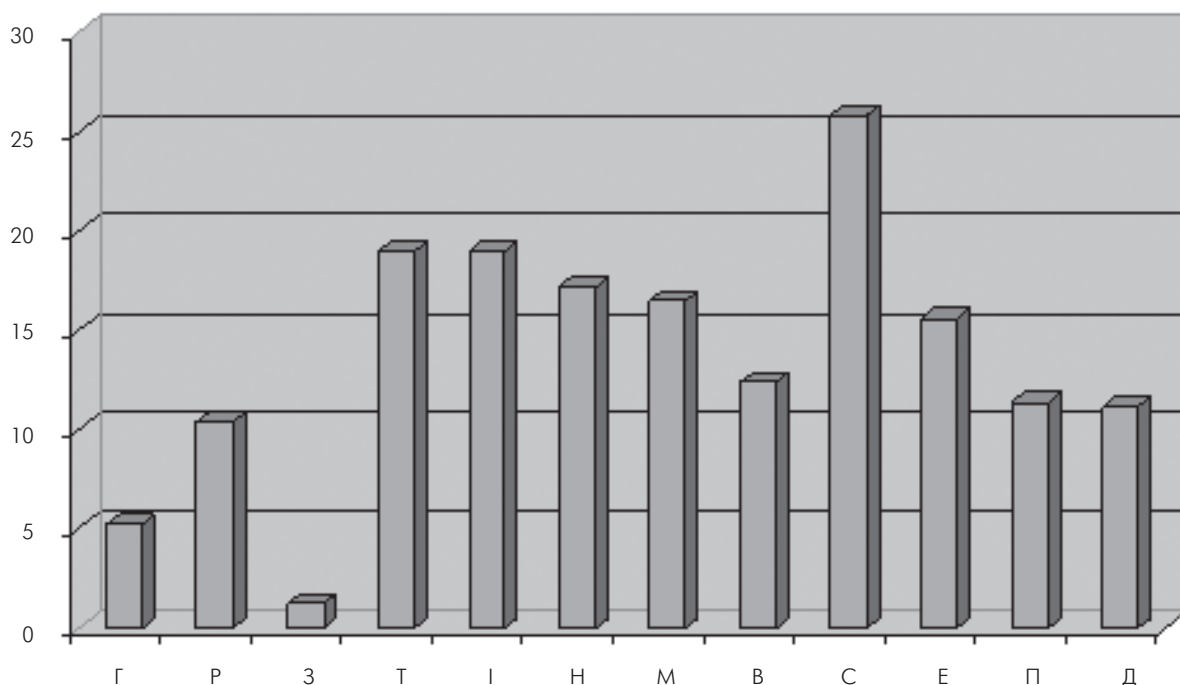
Використовувалися клініко-анамнестичні дані, експериментально-психологічні методи (опитувальники депресивності Бека й Зунга, методика “Тобол”, методика ОНР-СИ, методика “SF-36”), методи статистичної обробки даних (комп'ютерний пакет математичної обробки SPSS 11.5).

Проведене експериментально-психологічне вивчення психогенних депресій дало можливість визначити структуру ставлення до хвороби й, зокрема, до наявного афективного розладу (рис 1). Як метод вивчення, була використана методика "ТОБОЛ". Переважним типом ставлення до хвороби в депресивних хворих є змішаний сенситивно-іпохондричний тип з елементами тривожності, що говорить про інтропсихічну спрямованість особистісного реагування на хворобу. Деадаптивне поведіння проявляється в афективній сфері, порушення якої є необхідним елементом у депресивному симптомокомплексі.

Оскільки метою вивчення є взаємовплив ставлення до хвороби і параметрів якості життя при психогенних депресіях, ми використали методику оцінки якості життя "Короткий загальний опитувальник оцінки статусу здоров'я" "The Medical Outcomes Study Short Form 36 Items Health Survey" (SF-36. SF-36 — один з найбільш широко використовуваних загальних опитувальників для оцінки якості життя — дає можливість оцінити якість життя пацієнтів за такими критеріями: фізична активність; роль фізичних проблем в обмеженні життєдіяльності, болю, загального здоров'я, життєздатності; соціальна активність; роль емоційних проблем в обмеженні життєдіяльності, психічно-

го здоров'я (настрою) [9]. Отримані результати подано в таблиці.

Наявний симптомокомплекс пацієнтів із психогенною депресією невротичного рівня не перешкоджає фізичному функціонуванню, що здійснюється на достатньо високому рівні. Виконання рольових функцій, пов'язаних із соціальними контактами, професійною діяльністю і повсякденними обов'язками, здійснюється на низькому рівні, що значною мірою зумовлено незадовільним фізичним станом (незважаючи на високий, за рахунок виконання звичних стереотипних дій, які не вимагають значних зусиль, рівень фізичного функціонування), а також поганим емоційним станом, що є характерним для депресивних хворих. Інтерес до соціальних контактів, проте, зберігається й здійснюється на середньому рівні. Протистояння наявним симптомам дає можливість займатися повсякденною діяльністю з деякими обмеженнями. Узагальненням усього зазначеного є показник шкали життєздатності відчуття, що має на увазі відчуття себе повним сил та енергії, мати здатність до задоволення наявних потреб у сформованих життєвих умовах (стресостійкості), що у депресивних пацієнтів дуже низька. Психічне здоров'я самооцінювально сприймається як знижене, що говорить про критичність свого

Рис. 1. Ставлення до хвороби при психогенній депресії

Г — гармонійний тип ставлення; Р — ергопатичний; З — анозогнозичний; Т — тривожний; І — іпохондричний; Н — неврастенічний; М — меланхолійний; А — астенічний; С — сенситивний; Е — езопів; П — паранояльний; Д — дисфоричний

Параметри якості життя у хворих на невротичні депресії психогенного рівня

Загальний стан здоров'я	Фізичне функціонування	Рольове функціонування (пов'язане з фізичним станом)	Рольове функціонування (пов'язане з емоційним станом)	Соціальне функціонування	Протистояння болючим переживанням	Життєздатність	Психічне здоров'я
45,13	70,22	24,44	38,51	47,78	54,71	29,00	34,22

стану (можливо, навіть із тенденцією до гіпернозогнозії).

У рамках експериментально-психологічного обстеження поряд з іншими методиками використовувався багатопрофільний "Симптоматичний опитувальник невротичних розладів" (ОНР-СИ), розроблений на основі опитувальників "S" і "O" у Лабораторії клінічної психології ім. В. М. Бехтерева (К. Р. Червінська, О. Ю. Щелкова, 2002) [7]. Опитувальник ОНР-СИ складається зі 138 пунктів, що відбивають різноманітні невротичні скарги, які поєднуються в 13 невротичних і неврозоподібних симптом-комплексів: тривожно-фобічні розлади, депресивні розлади, афективна напруженість, розлади сну, афективна лабільність, астеничні розлади, сексуальні розлади, дереалізаційно-деперсоналізаційні розлади, обсессивні розлади, порушення соціальних контактів, іпохондричні розлади й

соматовегетативні розлади. Оцінка виразності кожного із цих порушень дає можливість скласти індивідуальний "профіль" неврозоподібної симптоматики. Особливим інтересом для нашого дослідження є вивчення такого роду профілів, з метою пошуку тих патологічних, що відхиляються від норми особистісних особливостей (у тому числі й преморбідних), які є суттєвими для психогенезу невротичної депресії, а в деяких випадках навіть і первинно патогенними. Отримані нами результати подано на рис. 2.

Особистісні особливості депресивних пацієнтів у вигляді невротичних симптомів дають можливість говорити про такі розлади: соматичні (і такі, що пов'язані з ними), фобічні, неврастенічні, різного роду занепокоєння. Найменш виявленими, хоча й невротичними розладами, є сексуальні розлади, а також порушення соціальних контактів.

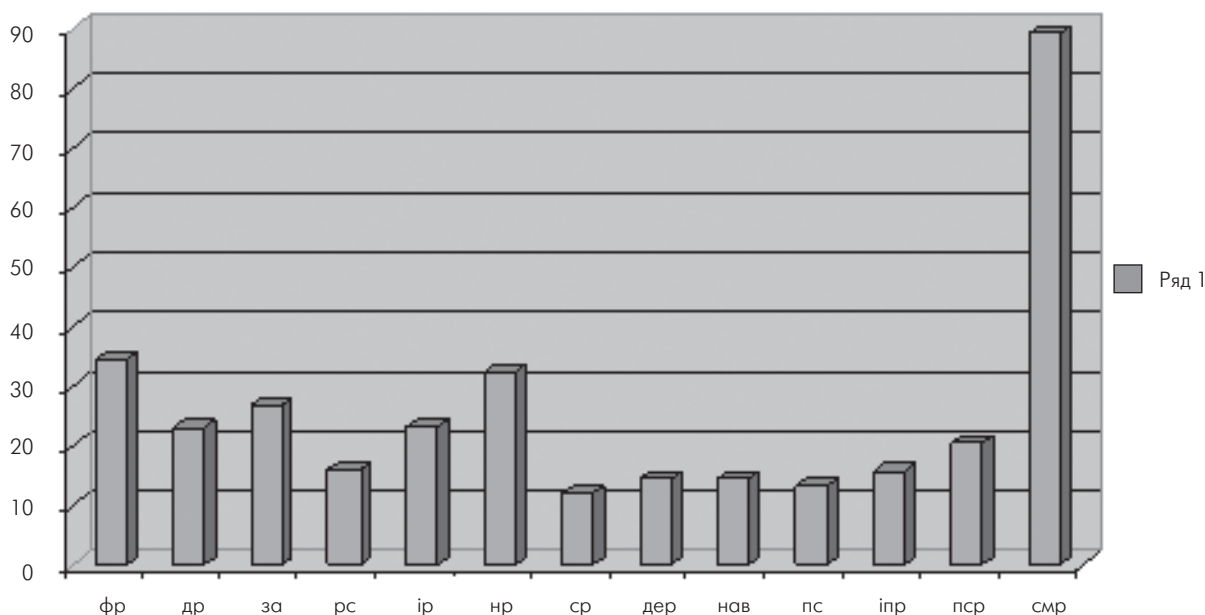

Рис. 2. Невротичні розлади при психогенних депресіях

фр — фобічні розлади; др — депресивні розлади; за — занепокоєння; рс — розлади сну; ір — істеричні розлади; нр — неврастенічні розлади; ср — сексуальні розлади; дер — дереалізаційні розлади; нав — нав'язливість; пс — порушення соціальних контактів; іпр — іпохондричні розлади; пср — психоастеничні розлади; смр — соматичні розлади

Отримані експериментально-психологічні дані були піддані кореляційному аналізу, що виявив значні кореляції між типами ставлення до захворювання, а саме: ергопатичне ставлення сполучається з гармонійним типом ($r = 0,48$; $p < 0,05$), і з іпохондричним ($r = -0,45$; $p < 0,05$); меланхолійне ставлення значно корелює з іпохондричним ставленням до захворювання ($r = 0,65$; $p < 0,05$), з яким також пов'язане астеничне ставлення ($r = 0,50$; $p < 0,05$), найбільш сильний зв'язок астеничного ставлення з меланхолійним ($r = 0,86$; $p < 0,05$), егоцентричність у ставленні до хвороби також значно корелює з іпохондричним типом ($r = 0,47$; $p < 0,05$), дисфоричність у ставленні до хвороби пов'язана прямою кореляцією з неврастенічним ставленням ($r = 0,64$; $p < 0,05$). Також були розраховані наявні внутрішньотестові кореляції за тестом SF-36: фізичний стан та емоційний стан сполучені разом у своєму впливі на рольове функціонування в різних життєво важливих сферах ($r = 0,58$; $p < 0,05$). Також існує сильний позитивний зв'язок між загальною життєздатністю і сприйняттям свого психічного стану, особливо у сфері емоційного життя ($r = 0,84$; $p < 0,05$). Інтерес являють також внутрішньотестові кореляції невротичних симптомів (опитувальник ОНР-СИ): сексуальні розлади як правило пов'язані у депресивних хворих із загальним занепокоєнням ($r = 0,61$; $p < 0,05$), з яким також тісно пов'язані розлади по типу дереалізації ($r = 0,71$; $p < 0,05$) і різного роду нав'язливості ($r = 0,74$; $p < 0,05$), крім цих зв'язків стан занепокоєння пов'язаний із соматичними розладами ($r = 0,79$; $p < 0,05$) та з труднощами у встановленні й підтримці соціальних контактів ($r = 0,69$; $p < 0,05$), на які також впливає наявність психастеничної симптоматики ($r = 0,69$; $p < 0,05$). Іпохондричні прояви тісно пов'язані з фобічними розладами ($r = 0,80$; $p < 0,05$).

Розрахунок інтратестових кореляцій виявив існування значущих взаємозв'язків багатьох значень використаних шкал. Найбільший інтерес являє вивчення зв'язку показників по шкалах депресії з іншими тестами. Так, ергопатичне ставлення до хвороби негативно пов'язане із загальною депресивністю по Зунгу ($r = -0,47$; $p < 0,05$), меланхолійне ж ставлення пов'язане позитивно ($r = 0,46$; $p < 0,05$), як і астеничне ставлення ($r = 0,46$; $p < 0,05$). Субшкала соматичних проявів депресії опитувальника Бека пов'язана з іпохондричним ставленням до захворювання ($r = 0,47$; $p < 0,05$), а також з астеничними проявами у структурі відносин ($r = 0,49$; $p < 0,05$). Є зна-

чимі кореляції станів занепокоєння з когнітивно-афективною субшкалою опитувальника Бека ($r = 0,54$; $p < 0,05$), із субшкалою соматичних проявів депресії ($r = 0,47$; $p < 0,05$), і загальним показником по шкалі Бека ($r = 0,56$; $p < 0,05$), а також з показником депресії по Зунгу ($r = 0,52$; $p < 0,05$). Неврастенічні розлади також виявляють тісний позитивний зв'язок зі шкалами, спрямованими на вивчення виразності депресивної симптоматики (кореляція із загальним показником по Беку дорівнює $r = 0,54$; $p < 0,05$). Є також зв'язок між виразністю депресії й розладами в сексуальній сфері ($r = 0,60$; $p < 0,05$), дереалізацією ($r = 0,54$; $p < 0,05$), іпохондричними розладами ($r = 0,48$; $p < 0,05$), соматичними порушеннями ($r = 0,63$; $p < 0,05$).

Шкали опитувальника SF-36 також пов'язані з депресивними показниками: існує зворотне співвідношення між виразністю депресії і рольовим функціонуванням, що пов'язане з фізичним станом ($r = -0,49$; $p < 0,05$), загальна життєздатність також негативно пов'язана зі шкалами депресії ($r = -0,55$; $p < 0,05$). Ергопатичність у ставленні до хвороби пов'язана з фізичним станом, що забезпечує рольове функціонування ($r = 0,47$; $p < 0,05$), воно, у свою чергу, негативно взаємопов'язано з меланхолійним ставленням до захворювання ($r = -0,45$; $p < 0,05$). Гармонійне ставлення статистично вірогідно пов'язане з рольовим функціонуванням в емоційних його проявах ($r = 0,50$; $p < 0,05$). Незначних або значних кореляцій між шкалами методики "Тобол" і ОНР-СИ виявлено не було. Іпохондричні розлади значно негативно пов'язані зі шкалою обмежуючого впливу болю, тобто чим вище рівень іпохондрії, тим більше болісні подразники здатні негативно впливати як на загальне функціонування, так і на високоспеціалізовану діяльність (у тому числі й професійну).

З аналізу отриманих кореляційних зв'язків можна зробити висновки, що характеризують хворих на психогенні депресії невротичного рівня:

1. Високий рівень депресії пов'язаний з наявністю невротичних розладів, іпохондричних розладів, соматичними порушеннями, сексуальними розладами, а також з астеничним ставленням до захворювання й з небажанням займатися своєю професійною діяльністю (негативна кореляція ергопатичних відносин).

2. Найбільшу кількість кореляційних зв'язків має іпохондричний тип ставлення до хвороби, що говорить про його центральне місце в системі ставлення до захворювання (незважаючи на се-

редньостатистичне переважно типове сенситивне ставлення), що виконує системоутворюючу інтегративну функцію.

3. Рівень депресивного розладу, що сполучається з меланхолійним типом ставлення до хвороби, негативно впливає на рольове функціонування, пов'язане з фізичним станом, що, безсумнівно, знижує якість життя.

4. Когнітивне занепокоєння й породжуваний афективний стан поєднує навколо себе інші невротичні симптоми, що побічно може вказувати на його роль в їхньому патогенезі.

5. У структурі якості життя високий рівень психічного здоров'я загалом, і настрою зокрема, пов'язаний з високими показниками загальної життєздатності.

6. Чим менше пацієнт піддається патогенному впливу емоційного стану на рольове функціонування в життєво важливих сферах, тим більше виражений гармонійний тип ставлення до захворювання, тобто він адекватно оцінює перебіг хвороби.

Отримані результати можна використовувати для забезпечення прицільності психотерапії, використовуючи як мішень для інтервенцій таку особливість депресивних хворих психогенного рівня, як іпохондричність, що є системоутворюючим фактором у структурі ставлення депресивної особистості до хвороби, у поєднанні з високим рівнем сенситивності. Занепокоєння також відіграє важливу роль у загальній невротичній структурі особистості, психотерапевтична робота з якою може істотно знизити рівень депресивної симптоматики, а також зменшити виразність невротичних симптомів за рахунок розв'язання внутріособистісних конфліктів. Корекція емо-

ційного стану має сприяти збільшенню питомої ваги гармонійного типу ставлення до захворювання в загальній системі відносин особистості, завдяки чому невротичний симптомокомплекс буде значно нівельований, а отже афективний стан покращиться, що в тимчасовому аспекті позначиться на поліпшенні якості життя.

Література

1. Васерман Л. И., Громов С. А., Михайлов В. А., Линник С. Д., Флерова И. Л. Концепция реабилитации и качество жизни: последовательность и расхождение в современных подходах // Сб. науч. тр. Т. 137. Психосоциальная реабилитация и качество жизни. — СПб., 2001.
2. Иовлев Б. В., Карпова О. Б. Психология отношений. Концепция В. Н. Мясищева и медицинская психология. — СПб., 1999.
3. Лакосина Н. Д., Трунова М. М. Неврозы, невротичные развития личности. Клиника и лечение. — М., 1994.
4. Попив Ю. В., Вид В. Д. Современная клиническая психиатрия. — М., 1997.
5. Смулевич А. Б., Дубницка О. Б., Тхостов А. Ш. и др. Психопатология депрессий (к построению типологической модели). Депрессии и коморбидные расстройства. — М., 1997.
6. Смулевич А. Б. Депрессии при соматических и психогенных заболеваниях. — М., 2003.
7. Червинская К. Р., Щелкова О. Ю. Медицинская психодиагностика и инженерия знаний. — М.; СПб., 2002.
8. Beck, A. T. Depression: Clinical, experimental, and theoretical aspects. New York: Hoeber, 1967. (Republished as Depression: Causes and Treatment. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972).
9. Ware J. E. SF-36 Physical and Mental Health Summary Scales: A User's Manual. — Boston, 1994.

Розглянуто психологічні механізми впливу хвороби на особистість та її благополуччя. Подано аналіз досліджень із вивчення особливостей якості життя, розглянутих крізь призму системи ставлення до хвороби за наявності психогенної депресії. Проаналізовано кореляційні зв'язки та зроблено висновки, що характеризують хворих психогенними депресіями невротичного рівня.

Рассмотрены психологические механизмы влияния болезни на личность и ее благополучие. Дан анализ исследований по изучению особенностей качества жизни, рассмотренных сквозь призму системы отношения к болезни при наличии психогенной депрессии. Проанализированы корреляционные связи и сделаны выводы, характеризующие больных психогенными депрессиями невротичного уровня.

The psychological mechanisms of influencing of illness have been considered on personality and its prosperity. The analysis of researches on the study of features of quality of life of considered through the prism of the system of attitude toward illness at presence of psychogenic depression is given. Correlation links have been analysed and some conclusions characterizing the patients suffering from psychogenic depressions of neurotic level have been made.

Надійшла 19 листопада 2010 р.